

नेपालमा सार्वजनिक संस्थानको कार्यकुशलता र सुधारका

उपायहरू

इन्द्रबहादुर देवकोटा*

लेखसार

देशको आर्थिक विकासका लागि आन्तरिक स्रोतको परिचालन गर्ने, नागरिकका आधारभूत आवश्यकता पूर्ति गर्ने, विकास योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न सघाउ पुऱ्याउने, पूर्वाधार विकास गर्ने, मुलुकमा लगानीको वातावरण सिर्जना गर्ने, नयाँ प्रविधि भित्र्याउने, रोजगारी सिर्जना गर्ने, सरकारको सेवा प्रवाहको संवाहक (Delivery Wings of Government) को रूपमा कार्य गर्ने मूल उद्देश्यका साथ स्थापना भएका सार्वजनिक संस्थानको कार्य सम्पादनको स्तर, कार्यशैली र गुणात्मकताको अवस्था मिश्रित रहेको पाइन्छ। विश्व शासन प्रणालीमा आएको नवीन लहर, सरकारको कार्यक्षेत्र तथा भूमिकामा आएको फेरबदल, विज्ञान तथ प्रविधि र सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा भएको अभूतपूर्व परिवर्तन, आर्थिक उदारीकरण र विश्वव्यापीकरणको कारण सिर्जित प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण जस्ता विविध कारणले सार्वजनिक संस्थानका गतिविधिहरूमा पनि केही चुनौती तथा अवसरहरू खडा भए। यी चुनौतीहरूलाई अवसरमा बदल्ने र अवसरको पूर्ण उपयोग गरी यसबाट अत्यधिक फाइदा लिने कार्य प्रभावकारी हुन नसक्दा सार्वजनिक संस्थानप्रति जनमानसको पृथक धारणा रहेको पाइन्छ। समयानुसार यस्ता निकायहरूको आवश्यकता र औचित्यताका आधारमा सुधार तथा व्यवस्थापन गरी सेवा प्रवाहको संवाहक र आर्थिक वृद्धिको इन्जिन (Engine of Economic Growth) बनाउन सकेमा यसको लाभांश राज्यले लिन सक्दछ।

शब्दकुञ्जी: आर्थिक वृद्धि, व्यावसायिकता, कल्याणकारी राज्य, संस्थागत सुशासन, विनिवेश

१. पृष्ठभूमि

आमनागरिकको दैनिक जीवनयापनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेका अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा सर्वसुलभ एवम् सुपथ मूल्यमा उपलब्ध गराउने, रोजगारी सिर्जना गर्ने, विकासका लागि भौतिक पूर्वाधारको आधार

* उपसचिव, अर्थ मन्त्रालय

इमेल: ibdevkota@mof.gov.np

तयार गर्ने, आत्मनिर्भर र स्वाधीन अर्थतन्त्रको आधार तयार गर्ने, आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने, निजी क्षेत्रको विकासका लागि वातावरण तयार गर्ने एवम् समतामूलक राज्यको स्थापना गरी सामाजिक न्यायको प्रवर्द्धन गर्ने लगायतका विविध उद्देश्यका साथ सार्वजनिक संस्थानको स्थापना गरिएको हो।

सन् १९३० पछि विश्वमा सार्वजनिक संस्थान स्थापना गर्ने लहर चलेको पाइन्छ। विशेष गरी सन् १९३० को विश्व आर्थिक मन्दीको घटनाले बजार संयन्त्रले सफलतापूर्वक काम नगरेको स्पष्टता, निजी क्षेत्र सबल र सक्षम भइनसकेको अवस्था, लोक कल्याणकारी राज्यको अवधारणा र पूर्वाधार विकासको कमजोर अवस्थाले गर्दा सरकारले नै नागरिकका दैनिक जीवनयापनका वस्तु तथा सेवाको व्यवस्थापनमा अग्रसर हुनुपर्ने अवस्था एकातिर सिर्जना भयो भने अर्कोतिर द्वितीय विश्वयुद्धको कारणबाट प्रभावित विश्वमा पुनः निर्माण र नागरिक जीवन एवम् विकास व्यवस्थापन गर्न सरकारको भूमिका सशक्त हुनुपर्ने परिस्थिति सिर्जना भयो। यिनै दुई धारका कारण विशेष गरी द्वितीय विश्वयुद्धपश्चात् लोककल्याणकारी राज्य व्यवस्थाको अभ्याससँगै आमजनमानसका लागि अत्यावश्यक, सार्वजनिक र एकाधिकार रहेका वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, वितरण र व्यवस्थापन गरी राज्यप्रति नागरिक भरोसा सिर्जना गर्ने उद्देश्यका साथ सार्वजनिक संस्थानको स्थापना गरिएको पाइन्छ। निजी क्षेत्रको सबलीकरण तथा विकास नभएको कारण विकास गतिविधिमा न्यून उपस्थिति, राष्ट्रिय उद्योगधन्दाको विकास तथा संरक्षण गर्नुपर्ने अवस्था, रणनीतिक क्षेत्रमा राज्यको उपस्थिति सशक्त र सुदृढ तुल्याउनुपर्ने अवस्था जस्ता कारणले पनि सार्वजनिक संस्थानको स्थापनाको आधार खडा गरेको पाइन्छ। नेपालमा पनि यसै परिवेशबाट सार्वजनिक संस्थानहरू स्थापना भई सञ्चालनमा आएका हुन्। राज्यबाट विभिन्न क्षेत्रमा सेवा प्रवाह लगायत मूल मार्गदर्शकको भूमिका खेल्नुपर्ने अवस्थाले औद्योगिक विकास, व्यापारिक गतिविधि सञ्चालन सामाजिक सेवा, जनउपयोगी क्षेत्र र वित्तीय क्षेत्र लगायतका विविध क्षेत्रमा विशिष्टीकरण र व्यावसायिकता प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यका साथ नेपालमा तत् तत् क्षेत्रगत सार्वजनिक संस्थान स्थापना भएका हुन्। विश्वव्यापी नवीन लहरका साथ आएका शासकीय व्यवस्थापनका शैली, लोकतान्त्रिक प्रणालीको अभ्यास तथा अवलम्बन र उदार आर्थिक कार्य प्रणालीका कारण राज्यको भूमिकामा परिवर्तन भए पनि नागरिक सन्तुष्टि हासिल गर्नु राज्यको मूल उद्देश्य रहेकाले अझै पनि सार्वजनिक संस्थानको भूमिका महत्त्वपूर्ण मानिँदै आइएको छ।

२. सार्वजनिक संस्थानको परिभाषा

सार्वजनिक संस्थानको सर्वमान्य विश्वव्यापी र एकीकृत परिभाषा पाइँदैन। सार्वजनिक संस्थान भनेपछि सरकारको संलग्नता भएकै हुन्छ। अतः लगानीको अवस्था, देशको आर्थिक परिस्थिति, सरकारद्वारा सम्पादन गर्नुपर्ने कार्य लगायतका विविध पक्षलाई आधार बनाई सार्वजनिक संस्थानको परिभाषा गर्ने गरिएको पाइन्छ।

बृहत् नेपाली शब्दकोषमा “सामाजिक एवम् दैनिक जीवनका आवश्यक वस्तुहरूको वितरण, व्यवस्थापन आदिको तर्जुमा गर्ने सरकारी गैरसरकारी संस्था” भनी संस्थानको परिभाषा गरिएको छ। सामान्य अर्थमा भन्दा देशको आर्थिक, सामाजिक प्रणालीले आवश्यक ठानेका तर निजी क्षेत्र उत्सुक नभएका आर्थिक, सामाजिक गतिविधि सञ्चालन गर्ने निकाय जसको स्वामित्व एवम् नियन्त्रण सरकारमा हुन्छ, त्यस्ता उद्यमशील संस्था नै सार्वजनिक संस्थान हुन् भनेर उल्लेख गर्न सकिन्छ।

अझ, स्पष्ट तवरले भन्दा “स्वामित्व र व्यवस्थापकीय नियन्त्रण सरकारमा रहेका स्वायत्त निकाय” सार्वजनिक संस्थान हुन्। यसरी सार्वजनिक स्वामित्व, व्यवस्थापन र नियन्त्रणमा सञ्चालित एवम् सार्वजनिक उत्तरदायित्वयुक्त व्यावसायिक संस्था नै सार्वजनिक संस्थान हुन्। संक्षेपमा, सार्वजनिक स्वामित्व, सार्वजनिक उद्देश्य, व्यवस्थापन, नियन्त्रण, उत्तरदायित्व भएका सरकारी उद्यम (Government in Business) नै सार्वजनिक संस्थान हुन्। सार्वजनिक संस्थानलाई Public Enterprise, State-owned Enterprises, Government Enterprises, Public Undertaking आदिका नामले पनि चिनिन्छ।

३. नेपालमा सार्वजनिक संस्थानको प्रादुर्भाव

द्वितीय विश्वयुद्धपछि सरकारको भूमिका लोककल्याणकारी राज्य स्थापनामा केन्द्रित भएको सन्दर्भमा उत्पादन, वितरण र अर्थ व्यवस्था सञ्चालनका अधिकांश गतिविधि सरकारका तर्फबाट सञ्चालित भए। सरकार एक किसिमले सम्पूर्ण आर्थिक गतिविधिको एकल सञ्चालक रहयो। यसै परिवेशमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने, ठुला पूर्वाधार लगानीको आवश्यकता पूर्ति गर्ने, बजार सन्तुलन ल्याउने, मूल्य स्थिरता कायम राख्ने र सरकारका नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्यले सरकारको स्वामित्व रहेका सार्वजनिक संस्थानहरूको स्थापना र सञ्चालन गर्ने प्रचलन विश्वभर नै चल्यो।

नेपाल पनि विश्वमा चलेको राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक एवम् पर्यावरणीय प्रणालीबाट अलग रहेर बस्न सक्ने अवस्था भएन। माग-पूर्तिको समग्र पद्धतिबाट बजार सञ्चालन नभएको, बजारमा प्रतिस्पर्धा नभएको, उपभोक्ता सचेत र सक्षम नभएको अवस्था, पूर्वाधारको विकास नभएको र आम नागरिकलाई वस्तु तथा सेवाको सहज आपूर्ति नभएको अवस्थामा सरकार व्यावसायिक क्रियाकलापमा सहभागी हुनुपऱ्यो। नेपालको विकास पूर्वाधारको अवस्था, आन्तरिक सक्षमता, स्रोत साधनको उपलब्धता लगायतका विविध कारणबाट विश्व समुदायसँग सहकार्य, समन्वय र पारस्परिक सहयोगसाथ अघि बढिरहेको अवस्थामा सार्वजनिक संस्थानमार्फत सेवा प्रवाह सञ्चालन गरी नागरिकलाई राज्यप्रति विश्वास तथा भरोसा दिलाउने कार्यमा मुलुक अग्रसर भयो।

नेपालमा आमनागरिकको दैनिक जीवनयापनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेका अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा सर्वसुलभ एवम् सुपथ मूल्यमा उपलब्ध गराउने, रोजगारी सिर्जना गर्ने, विकासका लागि भौतिक पूर्वाधारको आधार तयार गर्ने, आत्मनिर्भर र स्वाधीन अर्थतन्त्रको आधार तयार गर्ने, आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने, निजी क्षेत्रको विकासका लागि वातावरण तयार गर्ने एवम् समतामूलक राज्यको स्थापना गरी सामाजिक न्यायको प्रवर्द्धन गर्ने लगायतका विविध उद्देश्यसाथ वि. सं. १९९३ देखि सार्वजनिक संस्थान स्थापना र सञ्चालन गर्ने क्रम सुरु भएको पाइन्छ।

नेपालमा पहिलो सार्वजनिक संस्थानको रूपमा वि. सं. १९९३ मा विराटनगर जुट मिलको स्थापना भएको थियो। त्यस्तै, वि. सं. १९९४ मा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना भएको थियो। प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०१३-२०१८) अवधिमा विभिन्न क्षेत्रगत सार्वजनिक संस्थानहरू स्थापना भएका थिए।

४. सार्वजनिक संस्थानको शेयर संरचना

नेपालमा सार्वजनिक सेवाको विस्तार गर्ने, वित्तीय स्रोतको सङ्कलन तथा व्यवस्थापन गर्ने, पूर्वाधार विकास लगायत आर्थिक गतिविधिमा वित्तीय स्रोत परिचालन गर्ने लगायतका विविध सेवाको सुनिश्चित गरी आर्थिक विकासमा योगदान पुऱ्याउने उद्देश्य लिई सार्वजनिक संस्थानहरू स्थापना भएको पाइन्छ। हाल अस्तित्वमा रहेका ४४ ओटा सार्वजनिक संस्थानहरूमा नेपाल सरकारको ९१.४७ प्रतिशत शेयर स्वामित्व रहेको छ भने अन्य संस्थान एवम् निजी क्षेत्रको ८.५३ प्रतिशत शेयर स्वामित्व रहेको छ।

तालिका १: सार्वजनिक संस्थानको शेयर संरचना

क्र.सं.	क्षेत्र	शेयर संरचना (प्रतिशतमा)		संस्थान सङ्ख्या
		सरकार	संस्थान / निजी क्षेत्र	
१	औद्योगिक क्षेत्र	९७.२७	२.७३	१०
२	जनउपयोगी क्षेत्र	९८.६०	१.४०	५
३	व्यापारिक क्षेत्र	९९.३६	०.३४	४
४	वित्तीय क्षेत्र	६१.५७	३८.४३	९
५	सामाजिक क्षेत्र	१००.००	०.००	५
६	सेवा क्षेत्र	९९.५९	०.४१	११
जम्मा		९१.४७	८.५३	४४

स्रोत : अर्थ मन्त्रालय (२०७९), सार्वजनिक संस्थानको वार्षिक स्थिति समीक्षा, २०७९ ।

त्यस्तै, ४४ ओटा सार्वजनिक संस्थानहरू विभिन्न ५ प्रकृतिका ऐनद्वारा व्यवस्थापन तथा सञ्चालन भएका छन्। कम्पनी ऐनअनुसार ३३ ओटा, विशेष ऐनअनुसार ७ ओटा, सञ्चार संस्थान ऐनअनुसार २ ओटा, सहकारी ऐनअनुसार १ ओटा र संस्थान ऐनअनुसार १ ओटा संस्थान व्यवस्थापन भएका छन्।

५. सार्वजनिक संस्थानको वित्तीय कार्यकुशलता

हाल सञ्चालनमा रहेका सार्वजनिक संस्थानहरूको वित्तीय कार्यकुशलतालाई विश्लेषण गर्दा पछिल्लो अवधिमा सकारात्मक देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा अस्तित्वमा रहेका संस्थानमध्ये २२ ओटा संस्थानहरू नाफामा सञ्चालन भएका छन्। त्यस्तै, १९ ओटा संस्थानहरू घाटामा सञ्चालित भएका छन् बाँकी संस्थानहरूको कारोबार शून्य रहेको छ। सार्वजनिक संस्थानको यस अवधिको कार्यकुशलतालाई सङ्क्षेपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

- (क) सार्वजनिक संस्थानको कूल सञ्चालन आय रु. ४ खर्ब ३५ अर्ब १७ करोड ३९ लाख पुगेको छ।
- (ख) सार्वजनिक संस्थानको सञ्चित नाफा रु. १ खर्ब १३ अर्ब ५६ करोड ५९ लाख पुगेको छ। सञ्चित नोक्सानी रु. २१ अर्ब ७८ करोड ६६ लाख कायम भएको छ। सबै संस्थानको सञ्चित नाफा (सञ्चित नोक्सान कटाएर) रु. ९१ अर्ब ७७ करोड ९३ लाख पुगेको छ।
- (ग) सार्वजनिक संस्थानमा ५ खर्ब ६७ अर्ब २८ करोड ८६ लाख कुल लगानी भएको अवस्था छ। यस मध्ये शेयर लगानी ३ खर्ब १४ अर्ब ६५ करोड ७ लाख र ऋण लगानी २ खर्ब ५२ अर्ब ६३ करोड ७९ लाख रहेको छ। समग्र लगानीमा शेयरको हिस्सा ५५.४७ प्रतिशत छ भने ऋणको हिस्सा ४४.५३ प्रतिशत रहेको छ।
- (घ) सार्वजनिक संस्थानमा चुक्ता पुँजी ३ खर्ब ४७ अर्ब ९४ करोड ३९ लाख रहेको अवस्था छ। यो चुक्ता पुँजीमा सरकारको स्वामित्व ९१.४७ प्रतिशत रहेको छ भने सार्वजनिक संस्थान एवम् निजी क्षेत्रको स्वामित्व ८.५३ प्रतिशत रहेको छ।
- (ङ) सार्वजनिक संस्थानको शेयरधनी कोष/नेटवर्थ ७ खर्ब ५५ अर्ब ७२ करोड ९१ लाख पुगेको छ।
- (च) यस अवधिमा सार्वजनिक संस्थानमा २८ हजार २ जनाले रोजगारी पाएका छन्। यो सन् २०१७/१८ को नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षणअनुसार ७० लाख ८६ हजार रोजगारीमा ०.३९ प्रतिशत हिस्सा हुन आउँछ।
- (छ) नाफामा सञ्चालित २२ ओटा सार्वजनिक संस्थानले यस अवधिमा रु. ३२ अर्ब १९ करोड ३६ लाख नाफा आर्जन गरेका छन् भने नोक्सानमा सञ्चालित १९ ओटा सार्वजनिक संस्थानको नोक्सानी रु. ५ अर्ब ८३ करोड ४८ लाख रहेको छ। यसरी सार्वजनिक संस्थानबाट यस अवधिमा रु. २६ अर्ब ३५ करोड ८८ लाख खुद नाफा भएको छ। कुल नाफामा ८७.७९

प्रतिशत ५ ओटा संस्थानको योगदान रहेको छ। सरकारलाई यस अवधिमा सार्वजनिक संस्थानबाट ६ अर्ब ७२ करोड १४ लाख लाभांश प्राप्त भएको छ।

(ज) सार्वजनिक संस्थानको कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व वर्षेनी वृद्धि भएको छ। यस अवधिसम्म संस्थानको कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व रकम रु. ५९ अर्ब ३९ करोड १९ लाख पुगेको छ। त्यस्तै, संस्थानको सम्भावित दायित्व समेत वृद्धि भएको अवस्था छ। यस अवधिसम्म सम्भावित दायित्व रु. १० खर्ब ६९ अर्ब ९७ करोड ८४ लाख रहेको छ।

(झ) २०७८ असारसम्म ६ ओटा सार्वजनिक संस्थान नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लि. मा सूचीकृत भएका छन्। यी संस्थानको बजार पुँजीकरण अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा १३७.९९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ५ खर्ब ७६ अर्ब २५ करोड १७ लाख पुगेको छ। यो कुल बजार पुँजीकरणको १४.३७ प्रतिशत हो।

सार्वजनिक संस्थानको शेयर लगानीको अवस्था, ऋण लगानीको अवस्था, लाभांश प्राप्तिको अवस्था, सञ्चालन आय, प्रशासकीय खर्च, खुद नाफा/नोक्सान स्थिति, सञ्चित नाफा/नोक्सान, शेयरधनी कोष/नेटवर्थ, कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व र कार्यरत जनशक्तिको अवस्थाको यस अवधिसम्मको (आर्थिक वर्ष २०७७/७८ सम्मको) स्थिति क्षेत्रगत स्थिति तालिका-२ मा रहेको छ:

तालिका २: सार्वजनिक संस्थानको कार्यकुशलता (रु. लाखमा)

विवरण	सार्वजनिक संस्थानका क्षेत्र						कुल
	औद्योगिक	जन उपयोगी	व्यापारिक	वित्तीय	सामाजिक	सेवा	
कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सञ्चालन आयको योगदान (%)	०.१५	२.६५	५.६२	१.८९	०.०६	०.५८	१०.९५
रोजगारी (हजार जना)	२	१३	१	७	१	३	२८
आयकरमा योगदान (रु. अर्बमा)	०.१८	६.९२	४.४५	६.२२	०.०३	१.५६	१९.३७
शेयर लगानी (रु. अर्बमा)	६.१५	१५३.६७	१३.००	४५.५२	३.९४	६६.३९	२८८.६
ऋण लगानी (रु. अर्बमा)	८.०९	२०१.२	०.३३	०.०९	१.७४	१९.४४	२३०.९

विवरण	सार्वजनिक संस्थानका क्षेत्र						कुल
	औद्योगिक	जन उपयोगी	व्यापारिक	वित्तीय	सामाजिक	सेवा	
लाभांश प्राप्ति (रू. अर्बमा)	-	६.१८	५.१५	२.५१	-	०.२६	१४.१०
सञ्चालन आय (रू. अर्बमा)	६.०५	१०३.६	२१९.८	७३.९ १	२.५१	२२.७ ४	४२८.७
प्रशासकीय (रू. अर्बमा)	०.९१	१३.२६	२.५७	१२.९ ७	१.३१	५.१८	३५.६१
खुद नाफा/नोक्सान (रू. अर्बमा)	-०.९१	२०.६३	१२.९९	१६.७ ७	-०.३०	-०.८८	४८.३०
सञ्चित नाफा/नोक्सान (रू. अर्बमा)	-१७.५	५०.३५	२१.४८	१५.६ १	-३.५६	९.११	७५.५१
शेयरधनी कोष/नेटवर्थ (रू. अर्बमा)	-८.७३	२५५.२५	३७.०८	१६३. ६	८.१८	२४८. ४	७०३.९
कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व (रू. अर्बमा)	२.४१	४६.६८	०.६७	३.६१	१.२०	३.१४	५७.७१

स्रोत : सार्वजनिक संस्थानको वार्षिक स्थिति समीक्षा, २०७९ मा प्रकाशित विवरणको आधारमा तयार पारिएको।

६. सार्वजनिक संस्थानको सुधारका लागि विगतमा भएका प्रयासहरू

सार्वजनिक संस्थानहरूलाई व्यवस्थापकीय रूपले सक्षम, प्रभावकारी र प्रतिस्पर्धी बनाई आर्थिक गतिविधि एवम् सेवा प्रवाहका सशक्त संयन्त्रको रूपमा विकास गर्न निरन्तर रूपमा सुधारहरू भइरहेका छन्। संस्थानको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, नवीन प्रविधि अवलम्बन गर्ने, व्यवस्थापनमा सक्षमता बढाउने, संस्थागत सुशासन प्रवर्द्धन गर्ने, संस्थानका गतिविधिहरूलाई पारदर्शी बनाउने, संस्थागत उत्तरदायित्व प्रवर्द्धन गर्ने, वित्तीय सुशासन कायम गर्ने लगायतका विविध पक्षमा सुधार गरी सार्वजनिक संस्थानहरूलाई सक्षम र

उपादेयी संस्थाको रूपमा विकास गर्न नीतिगत, संस्थागत र कार्यप्रणालीगत सुधारहरू भइरहेका छन्। संस्थान सुधारका लागि भइरहेका सुधारात्मक कार्यहरूलाई संक्षेपमा देहायानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ-

- (क) सार्वजनिक संस्थानहरूको सुधारका लागि विभिन्न नीतिगत एवम् संस्थागत सुधारहरू भएका छन्। आवधिक योजनाहरू, प्रशासन सुधार आयोगका प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका नीतिगत एवम् संस्थागत सुधार तथा सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोगले गरेका नीतिगत र संरचनागत सुझावअनुसार विभिन्न सुधारहरू गरिएको छ।
- (ख) सार्वजनिक संस्थानको आर्थिक कारोबारमा पारदर्शिता र उत्तरदायित्व प्रवर्द्धनका लागि सार्वजनिक खरिद ऐन तथा नियमावली, सुशासन ऐन तथा नियमावली, सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन तथा नियमावली, नेपाल लेखामान र लेखापरीक्षणमान मापदण्डका व्यवस्थालाई पूर्ण रूपले अवलम्बन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ।
- (ग) सार्वजनिक संस्थानको जनशक्तिलाई सक्षम, प्रतिस्पर्धी र दक्ष बनाई संस्थानको उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न दरबन्दी पुनरावलोकन गर्ने, खुला प्रतिस्पर्धाबाट प्रतिभावान् जनशक्ति भित्र्याउने, कार्यकारी प्रमुख/महाप्रबन्धकको नियुक्ति खुला प्रतिस्पर्धाबाट गर्ने, कार्यसम्पादन सम्झौता गर्ने र कर्मचारीका हकहितको संरक्षण गर्ने नीतिगत तथा कार्यगत व्यवस्था मिलाइएको छ।
- (घ) आर्थिक उदारीकरणको नीतिअनुसार वस्तु तथा सेवा उत्पादन, मूल्य निर्धारण र बजार प्रवर्द्धन, नवीन प्रविधिको प्रयोग, बजार विस्तार, सेवा प्रवाहमा सरलीकरण, लगानी, व्याज निर्धारण जस्ता विविध विषयमा स्वायत्तता दिइएको छ।
- (ङ) सार्वजनिक संस्थानको आर्थिक स्थिति सुदृढ गरी व्यावसायिक क्षमता बढाउन ऋण, शेयरको माध्यमबाट सरकारले पुँजी परिचालनमा सहयोग पुऱ्याउने, संस्थानको सम्पत्ति संस्थाको हित अभिवृद्धि गर्न परिचालन गर्ने, व्यवसाय विविधीकरण गर्ने, सेवा विस्तार गर्ने, संस्थानहरूलाई विशेष छुट सुविधा प्रदान गर्ने लगायतका नीतिगत र कार्यगत व्यवस्थाको कार्यान्वयन गरिएको छ।
- (च) सार्वजनिक संस्थानको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न तथा अर्थतन्त्रमा नीजिक्षेत्रको सहभागिता बढाई आर्थिक संवाहकको रूपमा परिचालन गराउन निजी क्षेत्र इच्छुक एवम् सक्षम भएका क्षेत्रका सार्वजनिक संस्थानहरूलाई विनिवेश, निजीकरण गर्ने तथा एकै प्रकृतिका संस्थानहरूलाई एकआपसमा गाभ्ने र औचित्यहीन संस्थानहरूको खारेजी गर्ने कार्यलाई अवलम्बन गरिएको छ।
- (छ) सार्वजनिक संस्थानहरूको सुधारका लागि वर्षेनी कार्यान्वयन गरिने नेपाल सरकारको बजेटमा विभिन्न नीतिगत र संरचनागत व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यसबाट सार्वजनिक संस्थानको सुधार र व्यवस्थापनलाई सरकारले प्राथमिकतामा राखेको स्पष्ट हुन्छ।

७. सार्वजनिक संस्थानका समस्या तथा चुनौतीहरू

हाल सञ्चालनमा रहेका सार्वजनिक संस्थानहरूका मूलभूत एवम् साझा समस्याका रूपमा संस्थानहरूको व्यावसायिकता र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता कमजोर रहनु, सञ्चालन र व्यवस्थापनमा एकरूपता नहुनु, कतिपय संस्थानले नियामक एवम् वस्तु तथा सेवा प्रदायकको दोहोरो भूमिका निर्वाह गर्नु, संस्थानको नियमन, समन्वय र सुपरिवेक्षण फरक फरक निकायबाट हुनु, बन्द भएका संस्थानको सम्पत्तिको उचित संरक्षण तथा उपयोग नहुनु, स्रोत व्यवस्था नभएको दायित्व उच्च रहनु, विश्व परिवेशमा आएका कोभिड-१९ जस्ता समस्याको प्रभावबाट कार्यप्रणालीमा उत्पन्न हुने समस्या जस्ता विविध समस्या रहेका छन्।

सार्वजनिक संस्थानहरूले विविध प्रकृतिका चुनौतीहरू पनि सामना गरिरहेका छन्। सञ्चालन कार्यकुशलता वृद्धि गरी सार्वजनिक विश्वास (Public Trust) आर्जन गर्ने वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि र विविधीकरणमार्फत बजार विस्तार गर्ने, प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, व्यवस्थापन सुधार गरी व्यावसायिकता र दक्षता बढाउने, कार्यरत जनशक्तिलाई प्रतिस्पर्धी र सक्षम बनाउने, संस्थान सञ्चालनमा संस्थागत सुशासन प्रवर्द्धन गर्ने, आत्मनिर्भर बन्ने, संस्थानको वित्तीय दायित्व घटाउने, वित्तीय जोखिम न्यूनीकरण गर्ने, अभिलेख व्यवस्थापन वैज्ञानिक र यथार्थपरक बनाउने, स्रोत-साधनको प्रभावकारी र विवेकशील परिचालन गर्ने, आधुनिक प्रविधि एवम् कार्य संस्कृति र व्यवहार अवलम्बन गर्ने र समग्रमा सार्वजनिक संस्थानको औचित्यता पुष्टि गर्ने जस्ता चुनौतीहरू संस्थानले व्यहोरिरहेका छन्।

८. सार्वजनिक संस्थान व्यवस्थापन सुधारका लागि सुझावहरू

सार्वजनिक संस्थानहरूको सुधारका लागि विविध प्रयासको फलस्वरूप संस्थानहरूमा नवीन प्रविधिको प्रयोग, कार्य सरलीकरण, सेवा प्रवाहमा सुधार, बजार विविधीकरण, जनशक्तिमा सुधार, व्यवहारगत सुधार, वित्तीय अनुशासन कायम गर्ने जस्ता केही सुधार भए तापनि अपेक्षाकृत रूपले सार्वजनिक संस्थानहरू सुधार हुन नसकेको जनगुनासो व्यापक रहेको अवस्था एकातिर छ भने अर्कोतिर केही सार्वजनिक संस्थानले बजारको एकाधिकारको नियन्त्रण गर्ने, वस्तु तथा सेवाको मूल्य निर्धारण एवम् गुणात्मकताका लागि मापदण्डको रूपमा कार्य गरिरहेको अवस्था पनि छ। दुग्ध विकास संस्थानको दुग्धजन्य उत्पादन नागरिकले खोजी खोजी किन्ने, उदयपुर सिमेन्टको उत्पादनलाई पहिलो प्राथमिकतामा राख्ने जस्ता कार्यबाट सार्वजनिक संस्थानप्रति जनविश्वास रहेको पुष्टि हुन्छ।

सार्वजनिक संस्थानको प्रभावकारी व्यवस्थापन र सञ्चालनका लागि देहायबमोजिम सुधारका कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ-

(क) संस्थान सञ्चालन र व्यवस्थापन सम्बन्धमा सरकार स्पष्ट हुने

१. देशको अर्थतन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका सन्दर्भमा संवैधानिक मर्म, शासकीय संरचना बमोजिम सार्वजनिक संस्थान सञ्चालनका औचित्यता, आवश्यकता र भूमिकालाई विश्लेषण गरी सरकार कम्तीमा देहायका विषयमा स्पष्ट हुने-

- संविधानमा समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्रको नीति अनुसार सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन, कुन प्रकृतिका संस्थान राख्ने, निजी क्षेत्रसँग कसरी सहकार्य गर्ने भन्ने जस्ता विषय स्पष्ट गर्ने,
- सरकारले सञ्चालन नगरी नहुने, सरकारले सञ्चालन गरे पनि हुने, सार्वजनिक-निजी साझेदारीमा सञ्चालन गर्दा लागत तथा कार्यकुशलता प्रभावकारी हुने र विनिवेश गर्नुपर्ने संस्थानको वर्गीकरण गर्ने,
- संस्थान सञ्चालनको उद्देश्य के हुने- नाफामुखी कि सेवामुखी प्रस्ट गर्ने र सोहीबमोजिम संस्थानको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने,
- संस्थानको सञ्चालन मोडालिटी, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको स्वामित्व,
- संस्थानको वित्तीय प्रबन्धलाई चुस्त बनाउने,
उपरोक्त विषयका आधारमा सार्वजनिक संस्थानको समग्र पक्षलाई केलाई सार्वजनिक संस्थान श्वेतपत्र जारी गर्ने।

२. सार्वजनिक संस्थान सञ्चालनको स्पष्ट नीति र धारणापछि सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन र व्यवस्थापन नीति बनाउने-

- संस्थान सञ्चालन विधि र प्रक्रिया
- संस्थानको कार्य विविधीकरण
- नवीन प्रविधिको प्रयोग
- सञ्चालन व्यवस्थापनमा पृथक प्रक्रिया (खरिद प्रक्रिया तथा निर्णय प्रक्रिया)
- सार्वजनिक निजी साझेदारी
- संस्थान सञ्चालनमा ब्लेन्डिङ्ग फाइनान्सिङको परिचालन ।

(ख) विस्तृत रूपमा अध्ययन/विश्लेषण गरी स्पष्ट खाका बनाउने

उपरोक्त विषयमा स्पष्ट भएपछि सार्वजनिक संस्थानको व्यवस्थापनको लागि देहायका पक्ष समेटि स्पष्ट खाका तयार गर्ने-

१. हाल सञ्चालनमा रहेका सार्वजनिक संस्थानहरूको संस्थागत सुशासन, वित्तीय क्षमता, सबलीकरणका उपायहरूका सम्बन्धमा अध्ययन गरी संस्थानहरूको आवश्यकता र औचित्यका सबै आर्थिक तथा वित्तीय पक्षको विश्लेषण गरी विद्यमान ढाँचामा सञ्चालन गर्ने, पुनर्संरचना गर्ने, सरकारी स्वामित्वबाट विनिवेश गर्ने र बन्द गर्ने संस्थानहरूको पहिचान तथा व्यवस्थापनको उपयुक्त रणनीति,

२. निजीकरण भई निरन्तर घाटामा सञ्चालित संस्थानहरूको संस्थागत सुशासन र वित्तीय कार्यकुशलता अभिवृद्धि गरी नाफामा ल्याउन आवश्यक रणनीति,
३. रुग्ण अथवा बन्दप्राय अवस्थामा रहेका सार्वजनिक संस्थानहरू पुनः सञ्चालनमा ल्याउने सम्बन्धमा उपयुक्त सञ्चालन ढाँचा/तौरतरिका,
४. बन्द तथा खारेजीमा रहेका संस्थानहरूलाई कानुनी रूपमा खारेज गर्ने प्रक्रियाका सम्बन्धमा ठोस योजना,
५. संस्थानहरूमा नेपाल सरकारबाट ऋण तथा शेयर लगानी गरेको रकम सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय र सम्बन्धित संस्थाहरूको अभिलेखमा फरक रहँदै आएकोले यस विषयमा विस्तृत अध्ययन गरी फरफारक र हिसाब यकिन गर्ने ढाँचा,
६. सार्वजनिक संस्थानहरूको भौतिक तथा वित्तीय सम्पत्तिको सूचना प्रविधिमा आधारित एकीकृत अभिलेख राख्ने उपयुक्त खाका,
७. सार्वजनिक संस्थानहरूको जग्गा विवाद समाधान गर्ने विषयमा उपयुक्त प्रक्रिया र कार्ययोजना,
८. विभिन्न संस्थानहरूमा साविकमा नेपाल सरकारबाट भएको ऋण लगानी रकम बापतको साँवा ब्याज सहितको वास्तविक बक्यौताको यकिन तथा सङ्कलन गर्ने मार्गचित्र,
९. केही संस्थानहरूमा नेपाल सरकारले ऋण लगानी गरेको रकमलाई शेयरमा परिणत गर्ने उपयुक्त विधि,
१०. निजीकरण भई हाल संचालनमा रहेका सार्वजनिक संस्थानहरू निजीकरणका सर्तबमोजिम सञ्चालनमा रहे/नरहेको अनुगमन गरी विवरण/प्रतिवेदन,
११. अस्तित्वमा नरहेका सार्वजनिक संस्थानहरूमा नेपाल सरकारबाट भएको ऋण लगानी रकमको यकिन तथा अद्यावधिक विवरण तथा सोको राफसाफ गरी वित्तीय स्वच्छता कायम गर्ने कार्ययोजना,
१२. हाल सञ्चालनमा भएका तर घाटामा सञ्चालन भएका संस्थानलाई नाफामा लैजाने एकीकृत रणनीतिक योजना,
१३. हाल नाफामा सञ्चालनमा भएका संस्थानको मुनाफामा वृद्धि गर्न दीर्घकालीन कार्ययोजना र रणनीति,
१४. सार्वजनिक संस्थान सञ्चालनको विद्यमान कानुनमा गर्नुपर्ने थप व्यवस्थाको अवधारणा ।

ग. सार्वजनिक संस्थानको आन्तरिक व्यवस्थापन सुधार गर्ने

हाल सञ्चालनमा रहेका सार्वजनिक संस्थानहरूले आन्तरिकरूपमा सबलीकरण गर्ने, क्षमता विस्तार गर्ने, कार्यविधि व्यवहार तथा संस्कारमा परिवर्तन गर्ने र देखिएका समस्यालाई विवेकशील तवरले समाधान गर्ने गर्नुपर्दछ। त्यसका लागि देहायका सुधार अघि बढाउनुपर्छ-

१. व्यावसायिकता र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा सुधार गर्न सेवाको गुणात्मकता सुधार गर्ने, विविधीकरण गर्ने, नवीन प्रविधि र ढाँचा अवलम्बन गर्ने र सोहीअनुसार आर्थिक, वित्तीय र मानवीय सक्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाउने,
२. सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि एकरूपता ल्याउन ऐन, नियमावली, विनियमावली र कार्यविधिमा बृहत् सहभागिता अभिवृद्धि गरी सम्बद्ध मन्त्रालयमार्फत सहजीकरण गर्न पैरवी गर्ने,
३. आन्तरिक रूपमा नियमन, सुपरिवेक्षण, अनुगमन प्रणाली सबल, सक्षम र दिगो बनाई कार्यगत गुणात्मकता बढोत्तरी गर्ने प्रणाली एवम् पद्धति बसाउने,
४. संस्थानको स्वामित्वमा रहेका सम्पत्तिलाई वैज्ञानिक एवम् विवेकशील तवरले उच्चतम प्रतिफलयुक्त क्षेत्रमा परिचालन गर्ने,
५. उपलब्ध स्रोत साधनको अधिकतम प्रतिफल हासिल गर्ने र संस्थाको नाफा अभिवृद्धि हुने क्षेत्रमा परिचालन गर्ने,
६. संस्थानमा कार्यरत जनशक्तिलाई सक्षम, प्रतिस्पर्धी र दक्ष बनाउन जनशक्ति क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र संस्थामा टिकाइराख्न उनीहरूको उत्प्रेरणा र मनोबल उच्च राख्ने,
७. नेपाल सरकारबाट समय समयमा भएका नीतिगत व्यवस्था, परिपत्र, निर्देशनको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा परिपालना गर्ने।

घ. बाह्य क्षेत्रगत सुधार

सार्वजनिक संस्थानको सुधारका लागि नीतिगत तथा कार्यगतरूपमा बाह्य क्षेत्रगत सुधार पनि अपरिहार्य छन्। संस्थानको सुधार एवम् सुदृढीकरण गर्न संस्थान बाहिरबाट देहायका सुधार तथा प्रयास गरिनुपर्छ-

१. सार्वजनिक संस्थानलाई व्यावसायिकरूपमा सक्षम, पारदर्शी, व्यवस्थित तथा गुणस्तरीय तवरले सुसञ्चालन र व्यवस्थापन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने नीति निर्धारण, निर्देशन, समन्वय र सुपरिवेक्षण गर्ने निकायका रूपमा “सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन व्यवस्थापन प्राधिकरण” स्थापना गर्ने,
२. प्रत्येक सार्वजनिक संस्थानले दीर्घकालीन सोच र उद्देश्यबमोजिम व्यावसायिक सक्षमता र प्रतिस्पर्धात्मक कार्य सम्पादनका लागि आवश्यक नीति र व्यावसायिक योजना निर्माण गरी कार्यसञ्चालन गर्ने व्यवस्था गर्ने कार्यलाई अनिवार्य गर्न नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्था गर्ने,
३. सार्वजनिक संस्थानले जिम्मेवार व्यावसायिक संस्थाको रूपमा कार्य गर्ने विधि, प्रक्रिया र संस्कार अवलम्बन गर्न कार्यविधि बनाई प्रभावकारी रूपले कार्यान्वयन गर्ने,
४. सार्वजनिक संस्थानलाई व्यावसायिक, प्रतिस्पर्धी र प्रभावकारी बनाउन स्वायत्तता सुनिश्चित गर्ने। यसका लागि संस्थानका योजना, लगानी, बजेट, वस्तु तथा सेवाको मूल्य निर्धारण, मानव स्रोत

व्यवस्थापन, खरिद प्रणाली आदिमा बढीभन्दा बढी स्वायत्तता प्रदान गर्ने। भए गरेका कार्यलाई कार्यसम्पादनमा आबद्ध गरी सोहीअनुसार मूल्याङ्कन गर्ने पद्धति अवलम्बन गर्ने,

५. सार्वजनिक संस्थानको सञ्चालक समितिलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउनुका साथै सबै संस्थानमा बढीमा ७ जना सञ्चालक सदस्य रहने र सञ्चालक सदस्यहरू विषयविज्ञ, अनुभवी र अर्थशास्त्र, व्यवस्थापन, कानून र प्राविधिक विषयमध्ये कुनै एक विषयमा अध्यक्षको हकमा स्नातकोत्तर गरी १५ वर्ष उच्च व्यवस्थापनमा कार्य गरेको र अन्य सदस्यहरू स्नातक गरी उच्च व्यवस्थापनमा कम्तीमा १० वर्ष कार्यानुभव गरेको हुनुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गर्ने,
६. सञ्चालक समितिका सदस्यहरूको जवाफदेहिता, उत्तरदायित्व, काम, कर्तव्य र अधिकारको स्पष्ट व्यवस्था गरी प्रत्येक वर्ष सामाजिक परीक्षण र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने प्रभावकारी कानुनी व्यवस्था गर्ने,
७. संस्थानको प्रभावकारिता, व्यावसायिकता र उद्यमशीलता अभिवृद्धि गर्ने एवम् जोखिम न्यूनीकरण गर्ने सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी सल्लाह सुझाव दिन क्षेत्रगत उपसमिति व्यवस्था गर्ने र ती समितिमा तत् तत् विषयका विषयविज्ञ, प्राध्यापक र प्रशासनिक अनुभवी व्यक्ति नियुक्त गर्ने,
८. सार्वजनिक संस्थानको वित्तीय प्रभावकारिता, कार्यकुशलता, आर्थिक अनुशासन र वित्तीय उत्तरदायित्वलाई प्रभावकारी बनाई वित्तीय सुशासन कायम गर्न प्रत्येक वर्षको लेखापरीक्षण समयमै सम्पन्न गर्नुपर्ने व्यवस्था कडाइका साथ लागु गर्ने,
९. सार्वजनिक संस्थाले गुणस्तरीय र प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा कार्य सम्पादन गर्नका लागि संस्थानमा कार्यसम्पादन व्यवस्थापन प्रणाली अवलम्बन गर्ने,
१०. सार्वजनिक संस्थानमा सार्वजनिक स्रोत पनि परिचालन तथा उपयोग हुने भएकोले संस्थानले सम्पादन गरेका कामकारवाही, वित्तीय साधनको प्राप्ति तथा परिचालन र सोको प्रतिफल समेतका विवरण नियमित रूपमा प्रकाशन गर्ने व्यवस्था गरी कामकारवाहीमा पारदर्शिता कायम गर्ने प्रणाली विकास गर्ने,
११. सार्वजनिक संस्थानले सम्पादन गरेका कामकारवाही तथा गतिविधि, व्यवस्थापकीय प्रणाली र अवलम्बन गरिएका संस्थागत कार्यप्रणालीका विविध पक्षमा वर्षमा कम्तीमा २ पटक निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण गर्ने नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्था गर्ने,
१२. सार्वजनिक संस्थानमा दिइने सेवा सुविधालाई उक्त संस्थानको वर्गीकरण, कार्यक्षेत्र आदिलाई विश्लेषण गरी एकरूपता कायम गर्ने,
१३. सार्वजनिक संस्थानले लगानी गर्ने व्यवस्था तथा प्रक्रिया, प्रणाली, आधार तोक्यो लगानी नीति तथा मापदण्ड तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने,

१४. एकै प्रकृतिका कार्यक्षेत्र, उद्देश्य र प्रकृति भएका सार्वजनिक संस्थानहरूलाई एक अर्कामा गाभ्ने वा प्राप्त गर्ने नीतिलाई प्रभावकारी बनाई संस्थानहरूको सञ्चालन लागत कटौती गर्ने, व्यवस्थापन चुस्त र सक्षम बनाउनुका साथै संस्थाको सक्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
१५. सङ्घीय शासन प्रणालीको अवलम्बन गरेपछि सोहीबमोजिम सार्वजनिक संस्थानको संस्थागत संरचना, कार्यक्षेत्र र भूमिका समेत पुनरावलोकन गरी सहज र प्रभावकारी बनाउने,
१६. सार्वजनिक संस्थानको नियमन, अनुगमन, सुपरिवेक्षण गर्ने तथा सबै संस्थानको सेवा सुविधा, वृत्ति विकास र अन्य सर्वाङ्गीण पक्षमा एकरूपता कायम गर्न छाता ऐन वा नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने,
१७. सार्वजनिक संस्थानलाई छरितो, सक्षम र प्रभावकारी बनाउन सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी संस्थानको उत्पादन र उत्पादकत्व बढोत्तरी गर्न आवश्यक योग्य, प्रतिभावान् र सक्षम जनशक्ति व्यवस्था गर्ने,
१८. संस्थानमा उच्च तहका पदाधिकारीसँग कार्यसम्पादन सम्झौता गरी नियुक्ति गर्ने र हरेक वर्षको कार्यसम्पादनस्तरबमोजिम नियुक्तिलाई निरन्तरता दिने कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था गर्ने,
१९. विश्वव्यापीकरण, आर्थिक उदारीकरण र प्रतिस्पर्धात्मक विश्व परिवेशका सन्दर्भमा संस्थानका निर्णय प्रक्रिया सरलीकरण गरिदिने र उत्तरदायित्व एवम् जिम्मेवारी वहन प्रणाली सशक्त बनाउने,
२०. वित्तीय सुदृढीकरणका लागि लेखा प्रणालीको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने, सरकारको लगानी व्यावसायिक योजनामा आबद्ध गर्ने, संस्थानमा रणनीतिक साझेदार संलग्न गराउने जस्ता पक्षमा सहजीकरण र समन्वय गरिदिने ।

९. निष्कर्ष

बजार संयन्त्रको असफलता तथा कल्याणकारी राज्यको अवधारणाबाट सुरु गरिएका सार्वजनिक संस्थानले सुपथ मूल्यमा सहज तरिकाले वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, आपूर्ति र वितरणदेखि सरकारका नीति, कार्यक्रम तथा आयोजना कार्यान्वयन गर्ने कार्य गरिरहेका छन्। त्यस्तै, पूर्वाधार विकास गर्ने; सरकारको वैधता स्थापना गर्ने; नागरिकलाई सबलीकरण र सचेतीकरण गर्ने; सामाजिक न्यायलाई प्रवर्द्धन गर्ने; मुलुकको सक्षमता अभिवृद्धि गर्ने; राष्ट्र निर्माणमा योगदान पुऱ्याउने; नागरिकको जीवनस्तरमा सुख, समृद्धि हासिल गर्न योगदान दिने; राष्ट्रिय सम्मान अभिवृद्धि गर्ने; बजारको एकाधिकारको नियन्त्रण गर्ने, वस्तु तथा सेवाको मूल्य निर्धारण एवम् गुणात्मकताका लागि मापदण्डको रूपमा कार्य गर्ने लगायतका विविध कार्य गरिरहेका छन् । यसबाट सार्वजनिक संस्थानहरूको आवश्यकता तथा औचित्य वर्तमानमा पनि बढिरहेको छ । विश्वमा आउने मानवीय र गैरमानवीय सङ्कटको समयमा नागरिकका घरदैलोमा सेवा प्रवाह गरी सार्वजनिक संस्थानहरूले आफ्नो औचित्य सावित गरेका छन् । अतः संस्थान

व्यवस्थापन र सञ्चालनमा रहेका कमी कमजोरीहरूलाई सुधार गरी वर्तमान परिवेशअनुकूल सबल, सक्षम र सशक्त संस्थाको रूपमा सञ्चालन गर्ने स्थितिको सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक संस्थालाई आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक मामिलाको विकास, उन्नति, प्रगतिमा नेतृत्वदायी भूमिका खेल्न सक्षम संस्थाको रूपमा विकास गर्नुपर्दछ ।

सन्दर्भ सामग्री

अर्थ मन्त्रालय (२०७९)। *आर्थिक सर्वेक्षण, २०७८/७९* । नेपाल सरकार ।

अर्थ मन्त्रालय (२०७९) । *सार्वजनिक संस्थानको वार्षिक स्थिति समीक्षा, २०७८* । नेपाल सरकार ।

अर्थ मन्त्रालय (.....) । *आ.व. २०६६/६७ देखि आ.व.७८/७९ सम्मका बजेट वक्तव्यहरू* । नेपाल सरकार ।

देवकोटा, इन्द्रबहादुर (२०७७) । वित्तीय सार्वजनिक संस्थानको कार्यकुशलता, *बैंक समाचार (५४औं वार्षिकोत्सव आर्थिक विशेषाङ्क)* । कृषि विकास बैंक लिमिटेड ।

देवकोटा, इन्द्रबहादुर (२०७८) । सार्वजनिक संस्थान: वर्तमान अवस्था र भावी सुधार । *वित्तीय दर्पण स्मारिका, अङ्क १५*, नेपाल वित्तीय संस्था कर्मचारी सङ्घ राष्ट्रिय समिति ।

नेपालको संविधान, २०७२ । कानून किताब व्यवस्था समिति (२०७२) ।

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०७६)। *पन्ध्रौं योजना (२०७६/७७ -२०८०/८१)* । नेपाल सरकार ।